

КОМУНИКАЦИОННА ДЕМОКРАЦИЯ

РЕЗЮМЕ

Росен К. Стоянов

Изследователският интерес в този текст е насочен към комуникацията като социална практика. Обект на изследването е комуникацията, анализирана като процес, съдържание и контекст. Интерпретирането ѝ като институция, а оттам определянето на комуникацията и медиите като социален институт, се явява и основна предпоставка в представената разработка.

Монографията разглежда появата и развитието на публичността, водещи до съвременната ѝ комуникация. Комуникационни системи и пространства се променят, което променя съответно и социалните системи и пространства. Говори се за интернет култура, войните се водят по нов начин, променя се начина, по който правим всекидневните си избори, дигитализира се културното наследство, новите медии имат своите нови публики (съответно своята нова публичност и своите нови публични пространства). Понятията управник, държавник, политик се преплитат с известност, знаменитост, популярност. В текста е отделено място и за представяне на убеждаваща комуникация като инструмент за управление, чрез комуникация на религията, митологизиране, сакрализиране и стереотипизиране на управника и култ към личността.

Авторитарна, тоталитарна и демократична комуникация са представени чрез изследване взаимоотношенията комуникация – авторитаризъм; тоталната държава – свободата на словото; демокрация – медии. Тук комуникацията е интерпретирана през призмата на идеологическата и политическа трансформация, конвергенцията в технологиите, знанието и обществото. Ако комуникациите могат да бъдат в основата на културна трансформация¹ и социална развитие², то тогава, преминавайки през идеологическа трансформация³, те могат да бъдат в основата и на трансформация на произлизащата и родствено взаимосвързана с тях политическа система.

Настоящата разработка си поставя за цел и да систематизира най-често цитираните в българските източници, а и не само, социални теории за медиите и комуникациите, като унифицира и конкретизира тяхната употреба. Разгледани са основните комуникационни модели и теории, определящи парадигмата на съвременните научни подходи, следствие на които светът е бил интерпретиран, но и са били и се изграждат „оправдания“ за едно или друго политическо, идеологическо или военно действие. Предпоставена е необходимостта от създаване на интеграционна, систематизираща/системна теория на комуникациите и медиите.

¹ Вж *Критическа културна теория (Critical Cultural Theory), Теория за технологичния детерминизъм (Technological Determinism Theory)*. Б.авт.

² Вж *Теория за комуникационното развитие (Development Communication Theory)*. Б.авт.

³ Вж Грамши, Барт.

Нововъзникващият дигитален социален живот задължава интерпретирането му посредством една съвременна социология на Интернет. Ако предположим хипотезата, че демокрацията може да се разглежда като такава политическа организираност-структура-система, която предоставя на хората възможността да въздействат върху или да участват във взимането на решения, касаещи тяхното съществуване, то тогава това е все по-релевантно за техните дигитални „животи“. Разсъжденията върху либертарианския идеализъм, свързан с контракултурата и революционните обещания и почти утопичен консенсус и надежди, свързани с дигиталността, дигитализацията и Интернет, дават още един нюанс на представеното епистоларно усилие. От друга страна „революционната“ сила на новите технологии и новата социална инфраструктура дават надежда за егалитизиране на всякакви форми на политическа организация, дейности и активности.

Твърдението на Крейг⁴, че *Теория на комуникацията* като разграничима област на обучение не съществува, както и че не е налице консенсус, относно комуникационната теория като поле на изследване, съвсем не е лишено от аргументация и логика. Той определя седем традиции при концептуализирането на комуникациите (Craig, 1999):

1. Реторическа традиция – комуникацията като практическо изкуство на дискурса;
2. Семиотична традиция – комуникацията като интерсубективно посредничество чрез знаци;
3. Феноменологическа традиция – комуникацията като опит за другост;
4. Кибернетична традиция – комуникацията като обработка на информация;
5. Социопсихологическа традиция – като изразяване, взаимодействие и влияние;
6. Социокултурна традиция – комуникацията като (ре)производство на социалния ред;
7. Критическа традиция – комуникацията като дискурсивно отражение.

В същото време Маккуейл⁵ отбелязва отличителни характеристики на изследванията и теориите в сферата на комуникациите и медиите в различни страни и региони, което му дават основание да ги класифицира в четири основни типа (McQuail, 2008, 2009):

- Германски тип (Публицистика) – съотнасящ се до политическата комуникация;
- Френски тип (Семиопрагматика/Социосемиотика) – представен основно чрез семиотика и прагматика на културата и медиите;
- Британски тип (Културни изследвания) – акцентиращ на медиите и популярната култура, медиите у дома (култивиране на медиите);

⁴ Робърт Крейг (Robert T. Craig, 1947-), американски теоретик в сферата на комуникациите. Б.авт.

⁵ Денис Маккуейл (Denis McQuail, 1935-), американски теоретик на медиите. Б.авт.

- Евроамерикански тип (Социални науки) – представляващ интегративно поле на изследване, доминиране на количествената методология.

Едва ли обаче подлежи на съмнение, че изследването на комуникациите, масовите комуникации и медиите е широка, мултидисциплинарна област. Хуманитарните науки са допринесли за създаване на концепцията за медиите и комуникациите като културна практика за производство на значение в социален контекст. Впоследствие социалните науки и в частност социологията с най-голям принос, установяват чрез използването на специални емпирични изследвания взаимовръзката между медиите посредством масмедийните съобщения и техните публики (Jensen, 1991/2002). Този обобщен научен и практически подход при осмислянето на значението, въздействието и перспективите на медиите и комуникациите, се отразяват директно и върху тяхната ефективна употреба в икономически, културен, технологичен и най-вече политически аспект. Социалното производство на смисъл се явява общият знаменател на двойната социална и дискурсивна перспектива на комуникацията (Jensen, 1991/2002).

Гитлин⁶, един от основните критици на доминиращата парадигма⁷ в социологическите изследвания на медиите в средата и края на 20 век, твърди, че поради идеологически, интелектуални или институционални ангажименти, социолозите се „отказват“ да задават критични въпроси. По този начин се предполага възможността за създаване на изкривена, дори фалшива представа за концепцията за властта и значението на медиите (Gitlin, 1978). Неглижирането по този начин на съществуващата ефективност и комплексна система на въздействие, дава основания за съмнение в научната обективност и безпристрастност и своеобразно „заглушаване“ на въпроси относно цели, собственост и контрол в медиите и комуникациите.

Поставянето под въпрос на основата на тази философия, съсредоточена около пари, власт и статус, предполага нито повече нито по-малко една пълна социална трансформация. Възможно ли е предефиниране? И доколко подобен акт е възможен, необходим и реалистичен?

„Ние не се срамуваме и няма да се откажем от нашия начин на живот“^{8,9} и „Ние няма да се извиняваме за нашия начин на живот, нито ще се колебаем, за да го защитим“^{10,11} не са

⁶ Тод Гитлин (Todd Gitlin, 1943-), американски социолог. Б.авт.

⁷ Доминантната социална парадигма в изследванията на социалните науки – възгледът, че хората са превъзхождащи всички други видове, че Земята предлага неограничени ресурси за хората и че напредъкът е неразделна част от човешката история. Б.авт.

⁸ „We will not give up our way of life...“ – изявление на британския премиер Дейвид Камерън пред Камарата на общините (2015 г.). Б.авт.

само случайно идентични фрази. Именно това е доминиращият съвременния западен свят дискурс. И именно в това е концентрирана една от основните дилеми на съвременността – и по-скоро на съвременния „свободен“, живеещ в демокрация индивид – вкопчен в консумеризма и воден от разбирането какво е най-доброто за мен, за най-близкия ми кръг хора, за моите.

Пренебрегването значението на изследването на медиите и комуникациите, а също така писането на история на комуникациите се основава на факта, че историците ги определят като носители, а не като създатели на ефекти (Schudson, 1991/2002). Особено след раздялата на медиите с църквата и „получената“ съществена независимост от държавата обаче тяхната автономност спомага за повишаване влиянието и въздействието им върху обществото, културата и политиката. Но като цяло медиите не са поставяни в основата на исторически събития и се развиват във фонов режим (Schudson, 1991/2002). В същото време този заден план на развитие съвсем не е за пренебрегване. Тяхната употреба, значение и възможности в перспектива провокират мисълта и определят изследователския интерес в настоящия текст.

Разработката предполага противопоставянето на съвременната парадигма на Глобална комуникация срещу концепцията за „глобално информационно село“, досега смятана от мнозина за водеща. В този текст са подложени на интерпретация следните твърдения:

- Технологиите не са основния критерий за дефиниране на обществото.
- Интернет не е медиа, не е средство, а среда.
- Не информационните възможности, а комуникационната същност на Интернет, го дефинират като комуникационна среда.
- Комуникаторът е съобщението – индивидът оформя съдържанието и самият „комуникатор става съобщение“. От активната аудитория към meaning-making комуникатори, като по този начин всички се превръщаме в медии.
- Дигиталната виртуална реалност – интерактивна, леснодостъпна, евтина и лична, валидира демократичната си същност, като по този начин предоставя една нова възможност за случване на комуникационна демокрация.

⁹ Вж в оригинал на <http://www.dailymail.co.uk/news/article-3142884/David-Cameron-says-beat-ISIS-terrorists-threaten-way-life-Sousse-terror-attack.html>, 21.01.2016 г.

¹⁰ „We will not apologize for our way of life, nor will we waver in its defense“ – част от встъпителното слово на президента на САЩ Барак Хюсеин Обама по време на неговата първа инаугурация (2009 г.). Б.авт.

¹¹ Вж в оригинал на <https://www.whitehouse.gov/blog/2009/01/21/president-barack-obamas-inaugural-address>, 21.01.2016 г.

Този текст си поставя задачата да даде отговори на тези и много други въпроси. И да зададе още въпроси към изкушените да разсъждават.

Възможностите за разпространение на алтернативни възгледи, относно структурирането на взаимоотношенията с властта, посредством определените от Даунинг¹² като „радикални медии“, явно не е нещо изключително ново (Downing, 1984). Създаването и функционирането на тези, не само много на брой, но и заявяващи различни позиции, медии и медийни проекти, той определя като възможност за устойчиво противодействие на статуквото. На дневен ред е откриването на ново дискурсно поле на публичност – конкурентно или опозиционно дебатиране, възможност за представяне на позиции с минимални разходи на ресурси, поява и разпространение на неформални инициативи, индивидуални, групови и общности активности в защита на интереси. Тези съвременни опции на активност и заемане на гражданска позиция, но и на противодействие чрез публично несъгласие на политики, статукво, мейнстрийм, се явяват институт за „провеждане на истината“, „срещу лъжите“, „нарушаващи тишината“. Така се създава и реален нов подход при задаване на въпроси от обществено значение и принципно ново усещане за въздействие върху процеси и решения (Downing, 2001).

По този начин колективните действия, следствие на осъзнаването на общи интереси, създават инструменти за ефективно модерно въздействие. Социалната промяна, задължаваща съобразяване с новите технологии и с развитието на концепцията на медийното и най-вече комуникационно въздействие, е същината на социални практики, които могат да се превърнат в нещо повече от създаване и „живот“ на и в социални мрежи и социални медии. Разговорът за възможността посредством новите технологични инструменти да се осъществява демократичен процес – от агитиране, през набиране на средства и съмишленици, доброволчество, до гласуване и осъществяване на последващ граждански контрол, съществува отдавна. И неговото случване вече е въпрос по-скоро на интелектуализиране на процесите, ефективността и прогнозиране на резултатността, отколкото техническо изпълнение.

Теоретическата перспектива се превръща в житейска реалност. Обогащането на потенциалните средства за въздействие върху политическото от страна на всеки член на обществото, възможността за създаване и ефективно действие на социални движения и партии от нов тип, конструира концептуално различен облик на бъдещите взаимоотношения управляващи – управлявани.

Демократизирането на обществото идва с демократизирането на комуникационните възможности и отношения. На дневен ред е съобразяването с дигиталната алтернативност – вече не футуристично потенциална, а реализирана като индивидуална практика на всекидневно равнище. Логиката на съвременната хоризонтална структура на комуникационно взаимодействие е като че ли по-трудна за властово овладяване, а оттам и за създаване, моделиране и манипулиране на индивидуалното мнение, реакция и действия. Перспективата на това своеобразно „политическо комуникационно участие“ се превърна от въпрос в решение. Генерираните нови средства създават разнообразие от начини за активно участие в обществените и в политическите процеси. Ангажираността е улеснена, директна и дигитализирана, а оттам и реалната перспектива за увеличаване продукцията на индивидуалното политическо решение или избор.

Колективното действие се извежда на ново равнище – осигурява реално случване, в реално време на комуникация на всякакви нива. Колективният интелект е възможен и като проява на технологично обезпечен, но индивидуален и рационален акт на развитие на социално взаимодействие. Улесняването на тази активност не е самоцел – тя е проява на социална промяна, културно развитие и демократизация (Servaes, 1999).

Въпросът дали е необходима обща стратегия засяга и това дали съществува дигитално общество (или интернет общество). В интерпретативен, но и във фактологически смисъл, предпочитанието да наричаме активното, обединено около даден „проект“ дигитално множество „колективен разум“, вместо неясното и субективно маркетингово „краудсорсинг“, се налага и поради желанието дефинираните термини да съответстват на лингвистичните особености при превода на термини и понятия, но и най-вече на научната парадигма, в която попадат, или вече са дефинирани съответните изследвани процеси.

Дигиталната агора¹³ предполага не само алтернативни, но и концептуално нови възможности за дебатиране, публичност, заедност, обединения, противопоставяния и търсене на „общото благо“. Основополагащи са активното участие, гражданската позиция и политическата мобилизация. Масовостта на медийното облъчване и „информиране“ е заменена с действен, плуралистичен и равнопоставен комуникационен процес. Разнообразието на мнения е защитено от самата същност на персоналната ни уникалност. Технологиите, каналите и технологичните средства са само инструменти. Достъпът до мрежата е актуален, ресурсно обезпечен, сравнително евтин и лесен за все повече ползватели. Политически активен в Интернет, индивидът взима превес над технологията и се

¹² Джон Даунинг (John D. H. Downing), американски професор по комуникации. Б.авт.

¹³ Вж още на <http://www.virtual-agera.org/display.php?bg/media/81>, 01.10.2015 г.

превръща в генератор на собственото си дигитално съществуване. И то независимо дали става въпрос за споделяне, общуване, избор или подкрепа. В Интернет първенството на масовата комуникация отстъпва пред възможностите на публичното общуване – индивидуално, групово и общностно. Това дигитално публично общуване все повече се превръща в институция, с която трябва всички да се съобразяваме. Мигновено се формират нагласи, съгласия, групи за натиск и се разпространяват общественоважни значения.

Колективния опит се изгражда и въздейства посредством новите инструменти, като се превръща в „комуникационен процес в рамките на специален социален контекст“ (Hollander & Stappers, 1992). И нека добавим – специална социална комуникационна среда, надграждаща информационната и технологична същност на познатите ни медии с едно ново проявление на човешката ни комуникационната същност. В дигиталната среда сме дигитални граждани, но и медии. Участваме в дигиталния дискурс на новата възможност – произвеждаме, търсим и разпространяваме не само информация, но и нагласи, мнения, идеи, настроения и т.н. По този начин, изграждащата се мрежа от хора, засилва сигурността на предположението за формиране на социална тежест и потенциал за оказване на съществено влияние. Така формирането на дигитално „колективно политическо действие“ (Bennett, 2003) вече не е само перспектива.

Превърналата се в идеология практика на „отворения код“ и „споделянето“¹⁴, несъмнено е предпоставка за бъдеща по-дълбока промяна в междуличностните взаимоотношения, но и при взаимодействието с конвенционалната офлайн власт. Това съвместно битуване и доброволно споделяне на „всичко“ ни поставя в ситуация на своеобразна дигитална общност. Но навлизането в терминология крие рискове да се поставим в отдавна реализирани, дори отречени като несъстоятелни парадигми. Динамичното съставяне на публики, флукуацията на подкрепи и промяната в реализирането ѝ чрез физическо проявление в конвенционалните публични пространства, не отменят значимостта на преструктурирането на взаимоотношенията. Съвременният комуникационен опит се натрупва далеч по-бързо в сравнение с житейския опит преди едно поколение.

Бурдийо предполага, че сме свидетели на концентрация на символичната „сила за конструиране на реалност“ (Бурдийо, 1993). Това конструиране води до преживявания и усещания от свършено нов порядък. В този ред на мисли и констатацията, че днешното поколение интернет потребители „усеща“ Интернет. Докато теоретици, мислители и учени, опитват да им го обяснят. Тук акцентът е интересът, потребностите, уменията и свободният ресурс на потребителите на интернет съдържание.

В Интернет всъщност винаги става въпрос за дигитална форма, за дигитален запис. Един път дигитализирано всичко се дематериализира, като се превръща само в 1 и 0.

Интернет е дематериализиран източник на съдържание

А има ли цена дематериализацията? За съществената промяна на концепциите и осъществяването на конвергенцията на медиите в Интернет предстои да мислим и пишем и занаят. Но що се отнася до конвергенцията между живота ни и Интернет – тази „възможност“ става все по-реална. Всъщност самото понятие, дори и представата ни за Интернет, е вече остаряла. В дигиталния свят средството е едно, всъщност е по-скоро технология, начин, философия за масова комуникация. В новото комуникационно пространство се осъществява своеобразен сблъсък и симбиоза. В ход конвергенция, и то не само между технологичните предпоставки за съществуването на една или друга медия, но и по отношение на трансформираното възприятие на несъгласувано съдържание.

Съвременните „жители“ на комуникационния дигитален свят имат своите потребности и изисквания онлайн. Те задължават всичко да се предефинира и трансформира в нематериално, бързо, евтино (дори безплатно). Нуждите се задоволяват с като можеш да ги получиш от някого, да ги изпратиш на някого, да ги запишеш, да ги изтриеш. Всичко винаги е под ръка, не тежи и не заемат пространство.

Проявленията на концептуалната различност и социална промяна се проявява в цялата палитра на дигиталното случване и съпреживяване. Днес сме щастливи дори и само от идеята, че можем да се възприемем не като крадци, а по-скоро като дигитални браконieri, или още по-добре – като дигитални Робинхудовци. Възможността да се почувстваме удовлетворени когато в Интернет сме „подарили“ някому нещо, което не принадлежи и на нас самите, е в състояние да измени не само същността на правото ни да споделяме информация и да комуникираме, но и усещанията ни за честност, справедливост и морал. Дигитализирайки своите емоции и своята същност, ставаме все по-меркантилни в изконното търсене на лично щастие и удовлетворение. Така започваме да се превръщаме в цифровизирани бохеми, изживяваща постоянно и безкрайно наслаждение.

Всяка секунда потребителите на интернет съдържание извършват милиарди онлайн търсения. От година на година това количество нараства с десетки проценти. И всъщност това определя и пазарния дял на компанията, осигуряваща най-голям трафик на подобни търсения. Това се отнася до социалните мрежи и социалните медии, до Google и т.н. – а те са на борсата, имат капитализация и листвани акции. Кое то означава, че всяка подобна статистика е онова важно събитие, поради което се вдига доверието в нейните способности и

¹⁴ От англ. – open source и share. Б.авт.

бъдещо развитие, така щото се вдигат и котировките на акциите ѝ, т.е. цената на компанията расте. Поради повишаване на доверието от страна на инвеститорите. Поради повишаване на ползването на услугата от страна на потребителите. Поради увеличаване разнообразието от продукти, възможности, опции и иновационни решения. Така кръгът се затваря. Ние се чувстваме добре, защото потребяваме нещо и това наше усещане носи някому милиардни печалби.

Днес сме свидетели на феномена на доброволното и евтино, дори безплатно споделяне на общочовешките достижения и познание в едно глобално общество.

Факт е, че през последните три десетилетия на 20 и началото на 21 век областта на т.нар. защитено знание нараства със застрашителни размери. Логичното завоюване и запазване на нови и нови територии на знание, следствие огромните вложения в изследвания, ресурси и интелектуален потенциал, създадоха невъзможност за свободно опериране с модерните достижения именно в контекста на обмен на данни, идеи, иновации. Ограничи се възможността за динамичното и навременно интегриране на най-новите открития в образованието на всички нива, така че процесът да стане още по-отворен и динамичен. Застрашено е и правото на свободен обмен и ползване на постижения, необходими за здравето, интелектуалното развитие, културното обогатяване и технологичният ни напредък постижения (Lessig, 2001).

Необходимостта от разглеждане и приемане на интелектуалната собственост не като самоцел, а като допълнителен инструмент за развитие, бе дефинирана в един основен документ на Световната организация за интелектуална собственост (WIPO) още през 2004 г.¹⁵ Основни идеи в тази програма са осигуряването на достъп до знанието и гарантиране на възможност за технологичен трансфер, особено що се отнася до свободата на достъп до общите блага на знанието, постигнати следствие на обществено финансирани проекти.

*Бъдещето е на откритото
и свободностъпно знание,
на безплатното образование,*

но и на директната дигитална комуникация и демокрация

Но все пак – как възприемаме Интернет? Какво е Интернет за всеки един от нас? Какви възможности ни предоставя? За лична реализация, себеутвърждаване, възможности за общуване, достъп до евтино дори безплатно образование, за правене на политика, за ... Не е ли Интернет по същността си новият културен феномен?

¹⁵ Това стана по време на Генералната асамблея на WIPO, където бе приета Agenda for Development („Програма за развитие”), http://www.wto.org/english/tratop_e/dda_e/dda_package_july04_e.htm, 10.06.2011 г. Б.авт.

Множество въпроси, проблематизирането около които биха ни дали не толкова отговори колкото едно добро начало на преход между самоувереността, че го създаваме, изследваме и във все по-голяма степен познаваме, към усещането му, преход към емоционализирането, а оттам и към по-пълноценното му повсеместно използване и вграждане във всекидневието ни без това да изисква особено усилие, усърдие, предварителна подготовка или каквато и да било нарочност.

Защото това е естественото развитие в отношенията между субекти, изградили взаимно доверие, или по-скоро създали някакъв вид взаимозависимост. По-скоро еднопосочна зависимост. Доброволното ни себеотдаване на „принципи“ и „правила“, които съпътстват интернет всекидневието ни, както и примиреното ни следване на постановените „закони“, водят до логичната доброволна подкрепа и сляпо следване на някого, на нещо, в това число личности, идеи или вярвания. Тази „обстановка“ определено създава впечатлението за характерна ритуалност или предопределеност.

В съвременния свят, за да стана авторитет, да проидам някакъв вид възможност да оказвам влияние, т.е. някакъв вид власт, нямам нужда от препотвърждаване от страна на авторитети или да прекланям глава пред реномирани и доказани учени например. Вече авторитет е всеки, всеки е известен, всеки може да каже нещо. А кой е чут – това няма значение. Важна е възможността. Макар често тази възможност да е просто мултиплициране на посредственост, която от своя страна дава насоки, предопределя правила и задава норми на поведение и закони за успешност. Тази посредственост задължава, рамкира и ограничава. Превръща се в „канон“, в догма, в норма. Процес, пред който затварянето на очите определено не е добър и верен ход. Обсебени доброволно, нашите животи са завладени, съзнанието, емоциите и мисълта – подчинени. Адаптиране в друга среда е невъзможно, защото друга среда липсва. Махнем ли се следва, депресия, дисоциация и други още по-страшни последици, обявяването за отстъпници от своите, отхвърлянето и дискриминацията като аутсайдери. Участието или неучастието и тук, както и във всеки друг култ, има своите последици.

Ние сме „практикуващи“ Интернет. Извършваме ежедневно множество свързани с това ритуали. Величаем предоставените ни дигитални възможности, обожаваме най-вече собствения си виртуален образ. Или по-скоро самовнушението, че имаме такъв и то особено успешен, различен и интересен. Тук възхваляваме постоянно и повсеместно новите си възможности за себеизява, преклоняваме се пред измислени, дори често несъществуващи факти, идеали, мечти и дори хора. Свързани сме доброволно и непрекословно с „Мрежата“. Дори я смятаме за идеална. Създаваме си нови кумири макар и за кратковременна употреба.

Фетишизираме всекидневието си до краен предел като постоянно се обграждаме с технически средства, които имат една единствена задача – 24 часово подсигуриране на възможността да се чувстваме „несами“. В крайна сметка Интернет се превръща в идеалният обект на всеотдайната ни преданост.

Така въпросът дали възприемаме Интернет като култ се преобразува в категоричното му потвърждение, придобивайки митичен статус. Въодушевеното възприемане на имагинерната, виртуална, но и считана за потенциална възможност за случване на нещо ни успокоява. Дава ни сигурност в несигурната обкръжаваща среда.

Рационалността ни кара да го ползваме, изискванията на модерния живот доказват смисъла да му се доверяваме, но съществува и опасността от прекрачване на разумната граница, след която следват сляпото предоверяване и безусловната зависимост, преминаващи в преклонение и страхопочитание. Това е една илюзорност, подплатена с огромна доза обикновена болестотворна пристрастеност. Не можем да се откъснем и за миг. Не можем да кажем дори „лека нощ“, защото нещо постоянно се случва, ние го знаем, а вече и го усещаме. Пропуснатото не може да се навакса, сигурни сме в това. И въпреки че са ни учили какво е архив, че в тази виртуална среда, чрез и в компютрите ни всичко се съхранява, тъгата за пропуснатото никога не ни напуска.

Личният опит не съществува. Дигиталното замества тотално необходимостта от индивидуална физическа памет. Но личното преживяване се превръща в прагматичен израз чрез всекидневната ни ангажираност и активност. Дигиталната виртуална реалност – интерактивна, леснодостъпна, евтина и лична, валидира демократичната си същност, като по този начин предоставя една нова възможност за случване на комуникационна демокрация.